

ku Československa zásadním způsobem formovalo správu Slovenska a myšlení (části) mladé slovenské inteligence, nutno však zopakovat, že „sociologičnost“ jejich uchopení byla pramalá a význam pro pozdější akademickou sociologii – alespoň po mém soudu – též. Hlasisté nejen nemohli, ale asi ani nechtěli překročit chápání sociologie jako „programu pro praktickou politiku“ a analýza jejich (proto)sociologických úvah, jakkoli přejná, proto sice může vydat na článek, ale v knižním rozsahu – bytší nedlouhém – je přeci jen předimenzovaná, a to přes četná opakování. S hlasisty jako sociology by si obtížně poradil i zkušenější autor než čerstvý absolvent doktorského studia, jemuž přejme, aby své oceněníhodné nadšení pro dějiny slovenské sociologie mohl propříště věnovat nosnějším tématům.

Zdeněk R. Nešpor

Lenka Strnadová: *Současné podoby občanské společnosti: kritická perspektiva*
Plzeň, Aleš Čeněk 2008, 361 s.

Debaty ohledně různých konceptů občanské společnosti je v českém prostředí poměrně dobře vyvinuta, s celou škálou různých interpretačních přístupů. Již od počátku 90. let se vedou spory ohledně charakteru české občanské společnosti. Autorka knihy nazvané *Současné podoby občanské společnosti* deklaruje na počátku recenzované práce záměr nebýt vyčerpávající studií všech možných pojetí občanské společnosti, ale zaměřit se na normativní stránku zkoumané problematiky. Práce se již v předmluvě vymezuje vůči čistě empiricko-analytickému pojetí občanské společnosti, které se bez normativního zkoumání ocitá pouze s nahromaděnými fakty bez vodítka, jak je správně interpretovat (s. 9). Co hůře, takový přístup vede často k nekritickému přijímání určitých hodnotových soudů ve výzkumu občanské společnosti (ale

i v sociálních vědách obecně). Nejvýznamnějším příkladem takového počínání je vnímání občanské společnosti prizmatem hlavního proudu liberálního myšlení bez reflexe, že samotné základy liberalismu nejsou hodnotově neutrální. Normativní přístup tak má plnit funkci základu v přístupu ke zkoumání sociální reality. Autorka připomíná, že „empirická politická věda je bez tohoto základu vzhledem ke zkoumání občanské společnosti zcela bezradná“ (s. 10).

Ambicí knihy je příspěvek ke kritické debatě „o používání konceptu občanské společnosti jako takové“ (s. 12). Snaha o kritické vypořádání se s různými náhledy na občanskou společnost prostupuje celou knihou. Přestože se autorka věnuje několika hlavním teoretickým proudům, které se zabývají občanskou společností, u žádného z nich nedojde k nekritickému přijetí a všechny jsou podrobeny řadě námitek, jelikož je třeba zkoumat „mocenské ambice filosofických projektů“ (s. 11). Takovýto názor není v českých sociálních vědách úplně samozřejmý a je třeba vyzdvihnout autorčinu snahu nelpět na jedné normativní teorii, ale klást důraz na nutnost kombinace různých náhledů na občanskou společnost. Podobně jako u čistě empirického přístupu to často vede ke zkreslení daného problému.

Paradoxně přes kritiku všech zásadních myšlenkových tradic občanské společnosti autorka sama zcela nepoukazuje na ideový základ jejího vlastního normativního přístupu ke zkoumanému fenoménu. Podotýká sice, že jí jde o „kritický přístup“, který má poodhalovat „ideologický závoj, pod nímž se ukrývají normativně zabarvené předpoklady v definicích občanské společnosti“, to je však přeci jen trochu vágní. Sama konstatuje určitá fakta ohledně sociální reality, která nejsou dále kriticky zkoumána. Takovou tezí je bezesporu tvrzení, že společenské jevy mají určitou podstatu, která je vytvářena nespočtem jednotlivých interpretací a výkladů, které jsou neustále kriticky přezkoumávány. V textu se hovoří

o dalším cíli práce, a to je zjišťování, do jaké míry jsou jednotlivé teorie občanské společnosti inkluzivní a zda posilují demokratický systém vlády. Práce deklaruje cíl odhalit skryté mocenské nebo apologetické ambice jednotlivých přístupů k občanské společnosti a chce použít normativní přístup jako nástroj „hodnocení, změny a reformy empiricky dané skutečnosti“ (s. 17). Inkluzivita moderních demokracií je jistě předmětem velkého zájmu v mezinárodní akademické obci (česky vyšla nedávno v tomto směru velice podnětná práce Nancy Fraser a Axela Honnetha *Přerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofía 2004). V českém prostoru se tomuto tématu zatím nedostalo komplexnějšího zpracování (vyjma problematiky integrace menšin a multikulturalismu), a je proto dobře, že se objevuje právě v práci věnované občanské společnosti.

Autorka se hlásí ke kritickému metodologickému přístupu K. R. Poppera, M. Foucaulta a J. Habermase, není však jasné, jak by bylo možné tyto tři přístupy sladit v jeden koherentní celek. Poukazuje však na omezenost přístupů všech tří výše zmíněných myslitelů, čímž zůstává věrná kritice jako takové, ale spíše se jedná o inspiraci než přijetí metodologických východisek výše zmíněných autorů. Autorka tak např. ukazuje, že souhlasí v mnohém se zastánci deliberativní formy demokracie, nejde však o naprosté ztotožnění, jak vyjde najevo během kritiky Habermase a jeho teorie komunikativní etiky, která podle ní podkopává inkluzivitu demokracie vyřazením určitých témat pravidly „ideální“ řečové situace (s. 320–331). Autorčin přístup je tak podle mého názoru bližší autorům kritické teorie první generace, neboť ta si kladla za cíl kritický přístup ke společenským jevům a zároveň chtěla své bádání využít pro praktickou reformu. Je proto tak trochu škoda, že se práce zmiňuje o tomto myšlenkovém proudu pouze velice zběžně. Spojení kritického zkoumání normativních uchopení občanské společnosti skrze hodnocení

jejich ideových základů a dopad na demokratickou inkluzivitu je velice vhodným řešením, protože se jedná o úzce provázané oblasti.

První tři části knihy se zabývají metodologickým uchopením občanské společnosti a její konceptualizací. Autorka nejprve podává přehled historického vývoje občanské společnosti a zabývá se mezníky jejího pojetí v rámci vývoje politického myšlení. Druhá část je věnována souvislosti legitimacy a občanské společnosti ve vztahu ke třem normativním modelům demokracie (zastupitelská, participační a deliberativní). V třetí části dochází k systematizaci předchozích poznatků a jsou zde představeny nejznámější typologie občanské společnosti (Mary Kaldor, Karel Müller, Jeffrey C. Alexander, Michael Edwards a Michael Walzer). Autorka na několika místech správně připouští, že občanská společnost je koncept, který je v teoretické oblasti rozpracován v mnoha spolu soutěžících výkladech a typologiích, což značně znesnadňuje přístup k této problematice (s. 103). Přesto si myslím, že dílo jako celek nepůsobí nepřehledně a je přes roztržitost interpretací svého předmětu zkoumání koherentní ve svém výkladu, což je u prací zabývajících se normativními teoriemi často problémem.

Další části knihy jsou věnovány rozboru čtyřech hlavních pojetí občanské společnosti: 1) libertariánské/redukcionistické, 2) liberální, 3) republikánské a 4) pojetí občanské společnosti jako veřejné sféry. Rozbor, který poskytují jednotlivé z kapitol, je v mnohém přínosný a zabývá se mnohdy u nás málo reflektovaným tématem kritického posouzení legitimacy a skutečné inkluzivity současné liberální demokracie. Každému z přístupů je věnována v rámci výkladu kritická část, jež hodnotí nedostatky dané teorie a která patří dle mého názoru mezi největší klady knihy. Publikace nepřináší pouze deskriptivní zhodnocení nauk jednotlivých myslitelů a myšlenkových proudů, ale také se vůči nim vymezuje a nepřijímá předsudečně jejich základní

tvrzení, což je problém celé řady syntetických prací nejen české, ale také zahraniční provenience. Na detailní rozbor jednotlivých argumentů zde samozřejmě není dostatek místa, ale rád bych ukázal některá problematická místa, přestože většinu argumentů práce považuji za přínosné pro současnou diskusi o občanské společnosti.

1) John Locke je zcela určitě předchůdcem liberalismu, ale vykreslovat jej jako libertariána a zastávce neomezeného individualismu je podle mne dezinterpretace, bohužel častá i mezi samotnými lockovskými badateli (např. C. B. MacPherson. *The Political Theory of Possesive Individualism*. Oxford: Oxford University Press 1962). V současnosti se spíše zdůrazňuje, že Locke ve svojí politické a morální filozofii vděčí za mnohé středověkým konceptům, zejména co se týče samotných základů jeho morální a politické nauky (viz např. G. Forster. *John Locke's Politic of Moral Consensus*. New York: Cambridge Univeristy Press 2005; S. Forde. „Natural Law, Theology and Morality in Locke.“ *American Political Science Review* 2001, 45 (2): 396–409). Podle Locka není pravda, že nevíme, odkud práva lidí v přirozeném stavu pocházejí (s. 166). Locke jasně říká, že pocházejí od Boha, a ten může být jejich jediným garantem. Locke je stejně jako William Ockham nebo John Duns Scotus *voluntaristou*, tj. morální normy jsou pro něj závazné, neboť jsou výsledkem boží vůle. Pokud by takováto nejvyšší bytost neexistovala, nejsme podle Locka schopni založit morálku na pevném základě. Přirozený zákon zároveň neznamená pro jedince pouze práva, ale také určité povinnosti vůči druhým lidem.

2) Je zřejmé, že Rawlsova koncepce veřejné sféry je zatížena mnohými problémy, z nichž nejpalcivější je pravděpodobně legitimizace čistě procedurální teorie, jak přesvědčivě argumentuje autorka (s. 214–215). Naopak proti podanému výkladu si nemyslím, že Rawls je hnán důvěrou v základní liberální hodnoty, a proto je mu zapovězena cesta ke kritickému přebudování vlast-

ní teorie. Teorie *reflexivní rovnováhy* tak, jak je vyložena v *Teorii spravedlnosti* (J. Rawls: *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press 1971), by takové tvrzení potvrzovala, protože Rawls má za to, že všichni lidé, kteří by se účastnili rozhodování o struktuře spravedlivé společnosti, jsou vedeni určitými principy, které danou volbu předcházejí, které však nejsou neutrální. Avšak ve své neméně zásadní práci *Politický liberalismus* svůj názor změnil a již nepokládal za možné, že demokratické společenství je možné postavit na *jakémkoliv* monistickém pohledu na společnost. Pokud není legitimita vlády tvořena překrýváním jednotlivých vizí společenského dobra, musí legitimitu státu udržovat síla. Rawls to nazývá *fact of oppression* (J. Rawls: *Political liberalism*. New York: Columbia University Press 1993, s. 37). V tomto díle Rawls klade důraz na to, že jednotlivci v každé existující společnosti nejsou schopni se domluvit na podobě spravedlivé společnosti, pokud ji budou prosazovat ve jménu jediné doktríny či ideje. Rovněž nerozumím kritice principu maximinu, který je odmítnut tím, že nikdo nechce být tím nejvíce znevýhodněným jedincem (s. 216). Nabízí se otázka, zda je skutečně největší slabinou moderního liberalismu, že není dostatečně inkluzivní? Jak by pak musela vypadat teorie, která by byla dostatečně inkluzivní, ale zároveň by obsahovala ochranu práv a svobod svých občanů na nesubstanciálním hodnotovém základě? Neutrálně hodnotové stanovisko samozřejmě neexistuje, ale možná by bylo lepší říci, že liberalismus je v porovnání s existujícími společnostmi velice inkluzivním systémem, což ale neplatí v porovnání s určitým ideálem, který však není v práci nikde dostatečně vyložen. Tím nechci říci, že liberalismus nemá své chyby, musíme však říci, z *jaké* pozice jej kritizujeme za jeho vlastnosti.

3) V závěru práce se praví, že se nejedná o kritiku přítomnosti určitých substantiálních hodnot v politických filozofiích, ale toho, že jsou tyto předpoklady různý-

mi hlavními proudy politické teorie zamlčovány. Pokud ale nakonec každá teorie má nějaké substanciální jádro (a mají je všechny teorie, protože jinak by byly čistým relativismem), je škoda, že autorka pouze poukazuje k naději na pokračující rozšiřování inkluзивity v moderní demokratické společnosti. Pokud se na jedné straně máme vyhnout Skylle soukromé sféry, do které společnost nesmí zasahovat, a na druhé straně Charybde naprostého morálního relativismu, musíme podle autorky „férově“ přijmout předpoklady liberální společnosti, veřejně je obhajovat a starat se, aby do ní bylo zahrnuto co nejvíce do té doby marginalizovaných jedinců a skupin (s. 341), což je paradoxně tvrzení mnoha liberálních teoretiků.

Vzhledem k výbornému výkladu jednotlivých přístupů k občanské společnosti je jistě škoda, že zde zcela chybí samostatné (byť třeba jen stručné) zhodnocení normativních koncepcí globální občanské společnosti (jmenujme alespoň práce J. Keane. *Global Civil Society?* Cambridge: Cambridge University Press 2003; M. Kaldor. *Global Civil Society. An Answer to War.* Cambridge, Oxford, Malden, MA: Polity Press, Blackwell 2003). Vývoj jak v praktické, tak teoretické oblasti ukazuje, že znaky občanské společnosti přesahující národní úroveň kladou nové nároky na normativní přehodnocení předcházejících koncepcí, většinou založených na zkoumáních uvnitř národních států. Klasické koncepty politické filozofie a jiných oborů musí znovu zvážit kladení takových pojmů jako solidarita, občanství, bezpečnost nebo spravedlnost. Na tyto problémy poukázala již několik let stará práce P. Barši a O. Císaře (*Levice v postrevoluční době.* Brno: CDK 2004, zejm. s. 164–199).

Je nutné zdůraznit, že diskutované problémy recenzované knihy se pohybují v interpretační rovině daných teorií. I přes výše naznačenou kritiku jsem toho názoru, že práce *Současné podoby občanské společnosti* je velice kvalitním dílem, kterému je vlastní kritické zaměření vůči všem probí-

raným konceptům a teoriím. I přes nesmírně rozrůzněnou oblast bádání, jakou bezesporu občanská společnost vyžaduje, podala autorka ucelenou práci, která na mnoha místech vybízí k přehodnocení našich zaběhnutých myšlenkových schémat o jednom z pilířů moderní demokratické společnosti. Práce přesvědčivě ukazuje, že jak postoj relativismu, tak univerzalizmu ke zkoumání společnosti s sebou nese potenciaální a častokrát zamlčované mocenské nároky. Nejdůležitějším závěrem díla je, že všechny ze zkoumaných normativních koncepcí občanské společnosti kladou důraz na „ideologickou neutralitu“, přesto se ani u jedné z nich neprokázalo, že by tomu tak bylo. „Proces legimizace, který umožňují, nedovoluje zpochybňovat základní postuláty těchto teorií jako chybné, monologické a v důsledku znevýhodňující některé jedince v rámci OS“ (s. 336). Autorka v závěru připomíná, že stejně jako u každého jiného fenoménu zkoumaného skrze normativní teorie si nevystačíme pouze s jednou z nich, ale neustálým porovnáváním a jejich konfrontací si musíme najít cestu hodící se v současné, z hlediska společenských hodnot velice nestálé a turbulentní společnosti. Současné evropské demokracie se vyznačují mnoha problémy (požadavky nových sociálních hnutí, ekologické ohrožení, multikulturní soužití různých etnik a národů apod.), které nemožno být řešeny bez neustálého promýšlení normativních základů demokratické společnosti.

Nakonec sama autorka dává najevo, že jí nejde o hlásání zavrnutí liberálního řádu; spíše se snaží poukázat na nesmírně důležitý fakt ve zkoumání jakéhokoli společenského fenoménu, nejen občanské společnosti: určitý společenský systém nemůže budovat svojí legitimitu na tom, že bude zamlčovat své ideové základy (s. 341–342). Naopak pouze od takového systému, který ukáže na své ideové jádro a bude o něm vést kritickou diskusi s veřejností, můžeme očekávat rozvoj demokracie. Autorka se

svým dílem zařazuje do proudu myslitelů, kterým nejde pouze o uchopení určitého společenského fenoménu nebo jeho teoretickou reflexi, ale chce využít teoretického zkoumání k praktickému vyrovnání se se skutečnými problémy demokratické společnosti.

Stanislav Myšička

Zdeněk R. Nešpor: *Ne/náboženské naděje intelektuálů. Vývoj české sociologie náboženství v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu*
Praha, Scriptorium 2008, 432 s.

Věnovat se systematictějšímu výzkumu klasických sociologických teorií není v dnešní české sociologické produkci příliš časté a v případě domácí myšlenkové tradice je to téměř výjimečné. Přitom je studium významných myšlenkových systémů minulosti standardní součástí výuky i ve vědách přírodních. Ve vědách společenských a humanitních je v podstatě nezbytností – studium dějin vlastních konceptů a teorií je jedním z klíčových prvků většiny oborů, až to někdy na první pohled vypadá, jako by předmětem studované disciplíny byla disciplína sama (případ filozofie).

Specifikem české sociologie je, že se v ní na domácí tradici moc nenavazuje. Návraty k domácím klasikům jsou spíše příležitostného a jubilejního rázu – tj. důvodem k ohlédnutí bývají více výročí klasiků než znovuobjevení klasických problémů a důraz je kladen více na význam osobnosti než její myšlenkové dědictví. Svůj podíl na nedostatku smyslu pro vlastní tradici i související absenci výzkumu české sociologie mají odlišné politické podmínky naší národní sociologie v porovnání se situací, která panuje v Polsku nebo Maďarsku. Na rozdíl od jiných zemí došlo v Čechách k opakovanému přerušení sociologické tradice a následnému budování oboru na „nových základech“, nikoliv jednoduchému

pokračování v přerušeném díle. Nejvýraznějším zlomem bylo „zrušení“ sociologie po roce 1948 a následná „obnova“ v letech šedesátých. Druhý zlom a počátek třetí etapy české sociologie představoval politický předěl v roce 1989.

I přes toto „tradiční“ české/slovenské nenavazování na své vlastní sociologické kořeny vyšlo po roce 2000 několik knih, které jsou v tomto ohledu splácením dluhu domácí sociologické tradici a srovnávacím kroku s okolními zeměmi. Dvě knihy E. Pecky se věnují pozitivismu v české sociologii a dílu E. Chalupného, kniha R. Klobuckého *Hlasistické hnutie: národ a sociológia* (Bratislava: Sociologický ústav SAV 2006) se zabývá počátky sociologie na Slovensku, v roce 2007 vyšla v edici Sociologických studií Sociologického ústavu AV ČR kniha Zdeňka R. Nešpora *Institucionální záze-
mí české sociologie před nástupem marxismu a minulý rok Ne/náboženské naděje intelektuálů. Vývoj české sociologie náboženství v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu* od téhož autora.

Jestliže jeho práce z roku 2007 představuje komentovaný soupis pramenů pro výzkum období české sociologie do roku 1948 bez hlubších teoretických ambicí a např. kniha R. Klobuckého je podrobnou sondou do sociologického myšlení určité intelektuální skupiny, *Ne/náboženské naděje* jsou především široce založenou rekapitulací dějin české sociologie spjaté s výzkumem náboženství a autor v ní rozšiřuje svůj dlouhodobý zájem o sociologii náboženství o dimenzi dějin české sociologie. Na rozdíl od Klobuckého knihy o Hlasistech nejde o podrobnou sondu do myšlení určité školy, ale o historii jedné sociologické disciplíny zpracované na značně rozsáhlém materiálu (např. včetně rozboru protináboženského diskurzu *Rudého práva* z let 1949–1969). *Ne/náboženské naděje* přesahují předchozí uvedené texty jednak rozsahem, jednak překračují hranice klasické české sociologie (náboženství) směrem do přítomnosti (poměr stránek věnovaných české sociolo-